

4. Марта

(розповідає Марта Л., батько якої володів столярною майстернею в районі Ай-Касіанос до 1974 р.)

Тоді я саме захворіла і була негожа ходити до школи, то й залишилася з татком у майстерні, бо мама повинна була йти на роботу. Мій татко був вобше неговіркий, у нього було радіво, і ми слухали по ньому весь день різні пісні. Щоби відпочити хоч трохи. Пригадую, як 'дного разу в новинах по радіво стали розказувать, як оце поїхав Макаріос до Канади й дав там інтерв'ю, і сказав, що Кіпр — то грецький острів і що він всігда був грецьким, а мій татко розбушувався й почав кричати на радіво. Он як воно! Аж приїдь сюди в Тахтакалас і подивися на свої грецькі острови, де нас усіх кожної миті готові порвати на куски! Давай, їдь сюди, отче, ждемо!

5. У сиджаклику* щочетверга

Щочетверга зрання я хапала свої шампуні, рушники, шльопки, кидала в торбинку щось перекусити й бігла до лазні на омивання, у хамам, що стояв на вулиці Емергез, два кроки від мого будинку, вона працювала через день, раз — для чоловіків, раз — для жінок, але щочетверга — лише ми, четвер — наш день, у цей день ходили в хамам ми, і жодна порядна жінка не наважилася б навіть підійти до дверей хамаму, обходили його боком і думали, що зараз їм не можна зайти помитися, якби там були чоловіки, і тоді їм було б легше наважатися і ввійти, вода, що стікала по наших тілах, була бруднішою, запах, який ми лишали на плитці, смердів дужче, казали вони, торо-

* Назва парильні в турецькій лазні (хамам).

хкотіли так неспинно між собою, але щочетверга хамам належав тільки нам, і ніхто не міг його в нас відібрати, зрання ми сходилися, лишали одяг у маленькій комірчині біля входу і йшли до сиджалику, «спекотної кімнати», щоб наші тіла огорнуло гарячуше повітря, і ми починали пітніти, сідали і стікали потом, і сиділи там цілими годинами, і з потом з нас виносило чоловіків, із кожною краплиною, кап-кап, усіх тих Старосів і Памбосів, Хасанів і Меметів, нас огортала розпечена пара, і хамам танув в імлі, наше тіло викидало їх із себе, гнало їх геть, їхні запахи та сперму, їхні подихи кружляли та повільно опадали на плитку, з тіла збігала і збігала чорна, брудна вода, а потім ми йшли і терли себе мачулою, терли й терли аж до почервоніння, аж доки від них не лишиться й сліду, доки зійдуть із нас Староси, Памбоси, Хасани й Мемети, і потім лили на себе студену воду, обливали свої тіла крижаною водою, і тоді верталися до теплої кімнати, щоби помалу призвичаїтися до температури, знову виливали на себе холодну воду і тоді вже йшли до соуклюку, прохолодної кімнати, і лишалися там, щоб отямитися від спеки, пару, розтирань і крижаної води, потім ми переходили до іншої кімнати, де обмотувалися рушниками й узували шльопки, наливали собі чай, виймали перекуски, без них ніяк, і починали теревенити одна з одною, обговорювали щось веселе та радісне, ділилися новинами, потім потроху починали вдягатися, збирали речі й ішли, омиті, чисті, красиві й готові знову батрачити до сьомого поту, готові до Ставросів і Памбосів, Хасанів і Меметів. Та ось уже кілька місяців, коли я відокремилася від інших, ходжу до хамаму щочетверга сама, сідаю в сиджаклику, тіло обвіває гарячуше повітря, я закипаю, з мене тече, стаю розпеченою, моє тіло порожніє, з нього виплескуються річки поту, стікає, біжить струмочком, щоб винести із себе всіх чоловіків, стікає

та біжить струмочком брудна вода, що ллється на плитку підлоги, і я виливаю на себе студену воду, з глека із запітнілими стінками, виливаю на себе студену, майже крижану воду, і потім тру собі ноги, тру руки, стегна, груди, тру мачулою, сильно-сильно, тривалий час, доки все почервоніє, доки тіло вже не витримує тертя, виливаю на себе холодну воду, але з мене не змивається Зекі, ні, і я такою йду до соуклюку, і вже там, через багато годин зустрічаю інших, які завжди там, і наполегливо чекають на мене, і не кажуть нічого, але загортають мене в товсті рушники, і наливають чай, яким можна обпектись, ні про що не тереვენять, не діляться своїми новинами, бо нема про що розповідати, і я думаю, що й вони іноді згадують, як бігали до хамаму, точнісінько, як і я, і терлися, щоб видалити зі свого тіла якогось свого Зекі, який не йде, той Зекі, не змивається з мене той Зекі, ніяким способом, іди геть, кажу йому, залиш мене, Зекі, але Зекі не йде, мені це добре відомо, Зекі не йде.

6. Ленья

*(говорить Ленья М., батько якої володів крамницею
з імпортованими фруктами й овочами
біля церкви Богородиці Хрисалініотиси)*

У мого татка була своя крамничка, ятка, по суті, біля самої церкви, біля Хрисалініотиси, і він купляв всякі наїдки, приправи, прянощі по всьому світові, а потім продавав їх навсібіч, тому — помідорчика, тому — городину, тому — яйця, а тому — паляницю свіжу. Такі знамениті паляниці. А ті паляниці йому привозила одна туркеня з Оморфіти*, жінка бідна, но чесна, сама хліб випікала, а

* Передмістя Нікосії, де відбувалися дуже серйозні сутички.

паляниці в неї такі були, пальчики оближеш. Ну от. Як почалися заворушення і в нас зло велике взялося проти турків, то прийшли до нього хлопаки із наших волоцюг, тутешніх, і сказали, щоб більше не купував у тієї туркені, не буди, кажуть, лихо, нехай сидить собі тихо, купи хліб у якоїсь доброї християнки. А мій же ж татко їх не послушав. Каже їм, щас, каже, оце через вас припиню в бідної жінки купляти дві торбинки хліба. Вони приходили раз, приходили два, а потім якось уночі підстерegli його і живого місця не оставили. Сильно відлупцювали, що аж тре' було везти до больниці. Але татко наполягав.

Тіки подумай, лежить він такий у больниці, замотаний — самі бинти, і каже моїй мамі, що так цього не оставе, не подарує тим, і в туркені не перестане брати хліб. І та ридма рида, і каже йому, отямся, Яннакосе, у нас же п'ятеро дітей. Вони ж не жартують, і плаче страшно. Плакала і благала, плакала і благала, і він поступився, сказав тій туркені, хай більше не приходить і не приносить свій хліб.

А тоді ж приходять до нього ТМТ. Турецькі лайдаки цього разу, не наші. І почали його залякувати. А чого це ти перестав брати в такої-то туркені хліб, якщо і далі не купуватимеш, більше ти не жалець на цьому світі. Ох і люті були ті ТМТ. Прямо звірі! Чуєш, навіть своїм не дозволяти вийти з організації. Хто став їхнім, то вже до гроба. Ніяких розмов! Як ти хотів піти, могли й убити. Хай йому грець! У кінці кінців татко позакривав усе і знайшов собі іншу роботу. Ну а що можна було вдіяти?! Поміняв кілька робіт, та й опинилися ми в Лімасолі. І ми такі — зирк на них, а вони такі — зирк на нас. Але вже поруч ні турків, ні наших.

7. Ні Господь, ні Аллах

У цьому невеличкому квартальчику, де Господь уживається з нашим Аллахом, мене й інших жінок із керхане не любить ніхто, жоден Бог про нас не знає і не має в нас потреби, ми це вже добре зрозуміли, але настають такі моменти, коли кожен Бог, попри власні веління, прикликає нас до себе, гучно дзвонять дзвони щонеділі, муедзин закликає мене впасти навколішки на килимі мечеті й молитися, псалмоспіви долинають до червоних кімнат і змішуються з важким диханням і стогонами, на нашому подвір'ї пахне ладаном, і тоді ми підносимо долоні з червоними полакованими нігтями, затуляємо вуха, закриваємо підфарбовані очі, хитаємо головою, вгору-вниз, і тупаємо ніжкою, щоб Бог пішов, але ніколи нам не вдається затулити свого рота, хоч що роби, а тебе виказують вуста, стиснуті, такі, що припинили чинити опір, вони бурмочуть під носа молитви, яким нас навчила давним-давно мама, нас завжди зраджують наші вуста, починають молитися, бо не вміють інакше. Однак Зекі називає мене слабкою, він каже мені, що треба знайти сили і зашити свій рот, що існує інша сила, сильніша навіть за Бога, і Зекі мені каже: от її знаки, — і розкриває широко мій рот, і запихає руками в нього величезні нові слова, каже мені: розжуй їх, зрозумій їх, — стискає руками щелепи і каже: жуй свої слова, Джемаліє, їж досита, — дивиться прискіпливо, щоб я не спробувала їх виплюнути, в усі очі, і я ковтаю *volkan* і *taksim*, і *anavatan**, ковтаю їх, бо він годує мене з цими новими складами коханням, прожовую їх, бо по шматочку він годує мене і коханням, по слову за дрібку кохання, *volkan*, *taksim*, *anavatan* — і шматочок кохання, *volkan*, *taksim*, *anavatan* — і ще один.

* Вулкан (тут: назва організації, з якої утворилася ТМТ); відділення, сепарація; Мати-вітчизна (*турецьк.*).

8. Атенула

(говорить Атенула Т., чоловік якої працював на взуттєвій фабриці «Арістон» до 1982 р.)

Мені з чоловіком дуже сильно наравилися кавкаруди, артишоки місцеві, шо сіялися самосадом. Дуже складно їх готувати, але, як уже поназбирав, то сідаєш та й готуєш. Нада дуже добре очистити їх від жорстких, мов шпичаки, верхніх листків, потім дати час, щоб зійшла гіркота, а вже затим — гарно обсмажити на пательні з лимонним соком. Я дуже добре вміла їх готувати. Виходили вони в мене — перший сорт! Як добре вийдуть, то — таке, тане прямо в роті.

Але кавкаруди не ростуть, де тіки хоч, найкращі можна назбирати в Ашії. От мій чоловік і їздив туди, і багато часу ходив полями, щоб їх насобирать. Коли почалися зіткнення і вся та колотнеча, розставили на дорогах блок-пости, перегородили шлях, усе — ходу сюди нема, а був один Хасан, турок, який працював із ним на «Арістоні», він приїздив на фабрику і привозив чоловікові артишоки з собою. Напихав їх у свою торбинку для роботи і привозив, а ми ними ласували. І не думай, шо то була легка затія! Під'їжджав Хасан з іншими хлопцями до блокпоста временного поселення на Агирті, а там, глядь, учиняють трус турки-офіцери. Наказують вивертати торбини і будуть оглядати, шо хто везе. Тоді Хасан як учинить гвалт! Так і провозив ті артишоки. А я сідала, і чистила їх від колючок, і ми їх їли.

Часто накладала їх у банку, давала чоловікові, і він відвозив Хасанові, пригощав, а той їв і нахвалював. Страх, як любив ними поласувати, та в його жінки руки до того не стояли, вони в неї гірчили. Кажу ж тобі, то — ціле мистецтво! Ох, матінко моя, ті артишоки! Скільки років я вже їх не готувала, а до рота не брала скільки років?!

9. Достоту оголена

Жодному чоловіку невямки, яких сил ти маєш докласти, аби стати жінкою, яку він хоче любити, яких зусиль тобі вартує стати красивою, випромінювати сяйво акторки, від якої сліпнуть очі, лише ти, яка бачить зрання після пробудження перед собою звичайну жінку зі скуйовдженим волоссям, опухлими очима, бляклою шкірою, лише ти, яка підіймає волосся над чолом, аби знайти нові сиві ниті, яка розтягає шкіру чола вбік, аби зникли зморшки, торкається шиї, що погордо вже не височіє, грудей, що починають обвисати, лише ти бачиш спадок, який тобі лишили тисячі смаглявих низеньких жінок із широкими стегнами та важкими грудьми, тілами, створеними для немовлят і важелезних клумаків, із жорсткими в'юнкими кучерями й чорними насупленими бровами. Тільки тобі відомо, що потрібно, аби стати жінкою з мрій: розплавлений віск — на ноги, бритву — до пахв, щипчиками скубти брови, плойкою припалювати пасма, пудра та рум'янці, корсети, що затискають тіло, затісне взуття на підборах, вульгарна білизна, що перетворює тебе на копію іншої, але ти... ти добре знаєш, ким ти є, низенька смаглява жінка з широкими стегнами та важкими грудьми, тілом, створеним для немовлят і важелезних клумаків, із жорсткими в'юнкими кучерями й чорними насупленими бровами, оце — ти, оце — я, Зекі, жінка, якій треба дуже постаратися, аби стати привабливою, ось така я і є, Зекі, пригадуєш той день, коли ти мене зустрів, Зекі, пригадуєш ту ніч, коли вперше спав зі мною, усіх інших я випроваджувала за двері одразу після кохання, Зекі, ти був першим, кого я лишила на всю ніч, єдиним, кому дозволила побачити себе без одягу, без рум'ян, без отієї всієї машкари, усе стерла й лишилася такою, якою я є, оголеною перед тобою, і ти стояв пе-

реді мною оголений, високий, худорлявий, клаповухий хлопчисько, з ключицями й ребрами, що випиналися з-під шкіри. Жодному чоловіку невтямки, яких сил тобі потрібно докласти, аби стати жінкою, яка хоче любити, жоден чоловік ніколи мене не знав, Зекі, жоден не бачив мене такою, якою бачив ти, я ніколи не дозволяла жодному з них побачити стільки мене, жоден із них не дивився на мене таку оголену, і збігло чимало часу, перш ніж я збагнула, що, мабуть, не слід було й тоді, і зараз дозволяти навіть тобі, Зекі, бачити мене, не слід було дозволяти тобі бачити мене оголеною, без корсета й макіяжу, не слід було ніколи поставати перед тобою, Зекі, такою оголеною. Не слід було дозволяти тобі так довго мене бачити, не завжди доведе до добра давати комусь бачити себе, не слід було дозволяти тобі так довго бачити мене.

10. Ставрула

(говорить Ставрула Пс., чоловік якої, найімовірніше, брав участь у нападах на туркокіпріотів 1963 р.)

Хараламбос мій не годен балакати, за стіки років слова жодного не зронив, за нього я говорю. У нього ж ХОЗЛ. По-людському: Хронічне обструктивне захворювання лёгких. Усе через ті цигарки. Чадить уже шістдесят год. Змалку приноровився, цигарка за цигаркою, пачка за пачкою. А чого чекати? Усе кашляє та й кашляє теперечки, і хапає свою маску з киснем. Ану, перевертайся на інший бік, Памбосе! Легше-легше. Одягни маску ліпше, ось так, щоб легше було дихати. Чекай! Ось так. Молодець! Це вже третя стадія, каже лікар. У його легенях ще на одній третині є бодай якесь живе місце. А так — все! Незабаром зовсім утратить можливість балакати, а зара ледь-ледь іще справляецця з диханням, не може самоту-